DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.22795096 SEPTEMBER 2026

Tebriz Halılarında Görülen "Buta" Motifinin Kökeni, Çeşitleri ve Sembolik Anlamı

The Origin, Types, and Symbolic Meaning of The Buta Motif in Tabriz Carpets

Ümbülbanu HAMİDOVA
Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi/ Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Erzurum, Türkiye.
ubanu@atauni.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8428-4033

Havva DEMİR
Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi/ Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
Havvademir1905@gmail.com

Özet

"Buta" motifi Tebriz halıcılık geleneğinin en karakteristik bezeme unsurlarından biri olup tarihsel süreç içerisinde hem biçimsel hem de sembolik açıdan zengin bir gelişim göstermiştir. İran kaynaklarında "boteh", Azerbaycan'da ise "buta" olarak adlandırılan bu motif, ilk dönemlerde ateş kültüyle ilişkilendirilen sembolik bir form olarak değerlendirilirken zamanla Tebriz halılarının temel kompozisyon unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışma, Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda yer alan Tebriz halılarındaki "buta" motiflerini teknik, biçimsel ve kompozisyon özellikleri açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; literatür taraması ile müzede gerçekleştirilen, yerinde gözlem ve eser incelemeleri ile birlikte değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda "buta" motifinin Tebriz halılarında yalnızca dekoratif bir unsur olarak kullanılmadığı, zemin ve bordür düzenlemelerinde kompozisyonun bütünlüğünü sağlayan temel tasarım elemanlarından biri olduğu belirlenmiştir. Motiflerin çoğunlukla düzenli tekrarlar halinde belirli eksenler doğrultusunda yerleştirildiği ince konturlar, bitkisel bezemeler ve zengin renk anlayışıyla desteklenerek dengeli bir kompozisyon oluşturduğu görülmüştür. "Buta" motifinin kompozisyon içerisindeki farklı biçimsel uygulamalarının Tebriz dokuma geleneğinin estetik anlayışını ve tasarım zenginliğini yansıttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, motiflerin biçimsel özellikler taşıdıkları sembolik anlamların farklı kompozisyon anlayışları içerisinde korunarak yeniden yorumlandığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak çalışma, Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonundaki Tebriz halılarında "buta" motifinin yalnızca geleneksel bir bezeme unsuru olmadığını ve aynı zamanda Tebriz dokuma sanatının kültürel kimliğini, estetik anlayışını ve kompozisyon geleneğini yansıtan temel motiflerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tebriz, Buta, Halı, Motif, Sanat.

Abstract

The buta motif is one of the most characteristic decorative elements of the Tabriz carpet-weaving tradition and has undergone a rich development throughout history in both formal and symbolic terms. Known as boteh in Iranian sources and buta in Azerbaijan, this motif was initially regarded as a symbolic form associated with the fire cult but gradually became one of the principal compositional elements of Tabriz carpets. This study aims to examine the buta motifs found in Tabriz carpets preserved in the collection of the Azerbaijan National Carpet Museum in terms of their technical, formal, and compositional characteristics. A qualitative research method was adopted, combining a review of the relevant literature with on-site observations and examinations of the carpets conducted at the museum. The findings indicate that the buta motif in Tabriz carpets functions not merely as a decorative element but also as one of the principal design components that ensures the compositional integrity of both the field and border arrangements. The motifs are generally arranged in regular repetitions along specific axes and are complemented by fine outlines, floral ornamentation, and a rich colour palette, resulting in balanced and harmonious compositions. The diverse formal applications of the buta motif within these compositions reflect the aesthetic principles and design richness of the Tabriz weaving tradition. Furthermore, the study demonstrates that while the motif preserves its symbolic meanings, these meanings are reinterpreted through different compositional approaches. Consequently, this research reveals that the buta motif in the Tabriz carpets of the Azerbaijan National Carpet Museum collection is not merely a traditional decorative element but also one of the fundamental motifs reflecting the cultural identity, aesthetic values, and compositional tradition of the Tabriz weaving art.

Keywords: Tabriz, Buta, Carpet, Motif, Art.

GİRİŞ

Halı sanatı, Türk ve İslam sanatları içerisinde estetik anlayışı, teknik birikimi ve kültürel belleği yansıtan en önemli geleneksel sanat dallarından biridir. Dokuma tekniklerinin gelişimiyle birlikte halılar yalnızca gündelik yaşamın bir parçası olmamış; aynı zamanda üretildikleri toplumların tarihî, sosyal ve kültürel kimliklerini yansıtan özgün sanat eserleri hâline gelmiştir. Bu gelenek içerisinde Tebriz, tarih boyunca halıcılık alanında önemli üretim merkezlerinden biri olarak öne çıkmış; özellikle desen tasarımı, teknik niteliği ve zengin motif repertuvarıyla Doğu halı sanatının gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Tebriz halılarının karakteristik özelliklerinden biri, zengin motif düzenine dayanan kompozisyon anlayışıdır. Bitkisel, geometrik ve figüratif unsurların birlikte kullanıldığı bu kompozisyonlarda buta motifi önemli bir tasarım öğesi olarak öne çıkmaktadır. İran kaynaklarında boteh, Azerbaycan'da ise buta olarak adlandırılan motif; kökeni, sembolik anlamları ve biçimsel çeşitliliği nedeniyle halı sanatı araştırmalarında en fazla incelenen motiflerden biridir. Ateş kültü, servi ağacı,

filiz, bereket ve yaşam gibi kavramlarla ilişkilendirilen buta, zamanla Tebriz halılarında kompozisyonu biçimlendiren temel motiflerden biri hâline gelmiştir.

Buta motifinin kökeni, anlamı ve biçimsel gelişimine ilişkin çok sayıda araştırma bulunmasına rağmen, Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonundaki Tebriz grubu halıları bütüncül olarak ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu nedenle koleksiyondaki eserlerin teknik özellikleri ile motifin kompozisyon içindeki kullanım biçimlerinin birlikte değerlendirilmesi, Tebriz halıcılık geleneğinin daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda yer alan Tebriz grubu halılarda görülen buta motifi; kökeni, çeşitleri, sembolik anlamları ve kompozisyon içerisindeki kullanım özellikleri bakımından incelenmiştir. Ayrıca motifin Tebriz halılarındaki tasarım anlayışındaki yeri ve estetik işlevi değerlendirilerek konuya ilişkin literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde doküman incelemesi ve görsel analiz teknikleri kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın inceleme materyalini Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda yer alan Tebriz grubu halılar oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında müzede yerinde incelenebilen eserler ile müzenin dijital koleksiyonunda kayıtlı Tebriz grubu halılar birlikte değerlendirilmiş; eserlerin teknik özellikleri, kompozisyon düzenleri ve buta motifinin kullanım biçimleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Verilerin elde edilmesinde Azerbaycan Milli Halı Müzesi envanter kayıtları, yerinde gözlem, literatür taraması ve müze koleksiyonuna ait görsel materyallerden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda buta motifinin kökeni, çeşitleri, sembolik anlamları ve kompozisyon içerisindeki kullanım özellikleri değerlendirilmiş; motifin Tebriz halılarındaki biçimsel ve estetik işlevi literatür ışığında yorumlanmıştır. Bulguların güvenilirliğini artırmak amacıyla müze kayıtları, yerinde gözlem ve bilimsel kaynaklardan elde edilen veriler birlikte ele alınmıştır.

BUTA

Buta motifi, İran ve Azerbaycan bezeme sanatının en köklü motiflerinden biri olup, tarihsel süreç içerisinde estetik ve sembolik anlam katmanları kazanarak özellikle halı sanatında karakteristik bir tasarım unsuruna dönüşmüştür. İran kaynaklarında boteh, Azerbaycan'da ise buta olarak adlandırılan motif, ilk dönemlerde ateş kültüyle ilişkilendirilen sembolik bir biçim olarak değerlendirilirken, zamanla dekoratif ve kompozisyonel işlevi ön plana çıkan bir bezeme öğesi hâline gelmiştir. Farklı dokuma merkezlerinde çeşitli biçimsel özellikler kazanmasına karşın, özellikle Tebriz halılarında zengin varyasyonları ve kompozisyon içerisindeki düzenleyici rolüyle öne çıkmaktadır (Kerimov, 1983, ss. 88–92).

Şekil 1

Buta motifinin genel formu

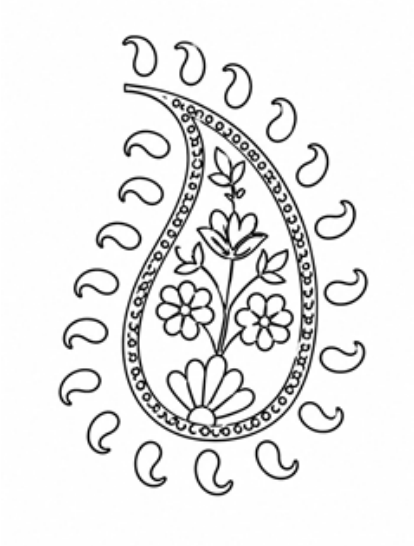

Demir (2026)

Motif, İran halı sanatında tek bir biçimle sınırlı kalmayıp farklı dokuma merkezlerinin estetik anlayışı doğrultusunda çok sayıda varyasyon geliştirmiştir. Batılı araştırmacılar tarafından zaman zaman pine pattern (çam kozalağı/deseni) olarak tanımlansa da, İran sanat geleneğinde motif boteh adıyla bilinmekte ve stilize edilmiş yaprak ya da alev biçimli bir bezeme unsuru olarak değerlendirilmektedir. Motifin temel formu korunmakla birlikte, üretildiği bölgenin teknik özellikleri, tasarım anlayışı ve yerel beğenileri doğrultusunda farklı biçimsel özellikler kazanmıştır (Ghazizadeh-Tehrani, 1979, ss. 43–44).

İran halıcılığında geliştirilen bu varyasyonlar arasında Boteh Miri, Boteh Termei, Boteh Khargai, Boteh Bademi ve Boteh Jequai en yaygın örnekler arasında gösterilmektedir. Bu çeşitlenme, buta motifinin yalnızca biçimsel farklılaşmasını değil, aynı zamanda Serabend, Tebriz, Kaşan, Senneh ve Kerman gibi dokuma merkezlerinin kendilerine özgü tasarım anlayışlarını da yansıtmaktadır. Böylece ortak bir sembolik kökene sahip olan motif, farklı üretim merkezlerinde yeniden yorumlanarak bölgesel kimliğin önemli göstergelerinden biri hâline gelmiştir (Ghazizadeh-Tehrani, 1979).

Tebriz halılarında buta motifi yalnızca zemin bezemesinde değil, bordür, madalyon ve yardımcı kompozisyon alanlarında da kullanılan temel tasarım unsurlarından biridir. Motif, tek başına dekoratif bir bezeme öğesi olmanın ötesinde, kompozisyonun ritmini ve görsel bütünlüğünü sağlayan düzenleyici bir işleve sahiptir. Özellikle bitkisel bezemeler, kıvrımlı dallar ve çiçek

motifleriyle birlikte kullanıldığında Tebriz halılarının karakteristik kompozisyon anlayışını yansıtan belirleyici unsurlardan biri hâline gelmektedir (Nassiri, 2010).

Buta motifi, İran ve Azerbaycan halı sanatında olduğu gibi Anadolu Türk halılarında da yaygın olarak kullanılan önemli bezeme unsurlarından biridir. Anadolu örneklerinde motif, çoğunlukla zemin ve bordür kompozisyonlarında tekrar eden düzenler içerisinde uygulanmış; farklı renk, boyut ve biçim özellikleriyle kompozisyonun ritmini ve görsel bütünlüğünü destekleyen bir tasarım öğesi olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Tebriz halılarında görülen buta uygulamaları, motifin daha zengin bitkisel bezemeler ve ayrıntılı kompozisyon düzenleriyle bütünleşmesi bakımından Anadolu örneklerinden ayrılmakta ve Tebriz dokuma geleneğinin özgün tasarım anlayışını yansıtmaktadır (Karacay, 2022, ss. 134–135).

Şekil 2

Buta motifli halı örneği

Karaçay, Ç. (2022, s. 135). Ankara Vakıf Eserleri Müzesi arşivinden alınmıştır.

Buta Motifinin Tipolojik Sınıflandırılması

Buta motifi, tarihsel gelişim süreci boyunca farklı coğrafyalarda ve dokuma merkezlerinde değişen estetik anlayışlar doğrultusunda çok sayıda biçimsel varyasyon kazanmıştır. Bu çeşitlenme yalnızca motifin görsel yapısını değil, aynı zamanda taşıdığı sembolik anlamları da etkilemiş; farklı toplulukların kültürel kimliği ve sanat anlayışı doğrultusunda yeniden yorumlanmasına olanak sağlamıştır. Kerimov (1983, ss. 89–92), buta motiflerini biçimsel özellikleri ve kompozisyon içerisindeki kullanım biçimlerine göre sınıflandırarak sistematik bir tipoloji ortaya koymuştur.

Kerimov'un sınıflandırmasına göre öne çıkan buta türleri arasında çığa (taçlı) buta, lelek buta, gövsen (küsülü) buta, fatır buta, golabdan buta ve yazılı buta yer almaktadır. Bu motifler ortak bir kökene sahip olmakla birlikte, biçimsel özellikleri, bezeme anlayışları ve kompozisyon içerisindeki kullanım biçimleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Bazı türler ince ve zarif çizgileriyle dikkat çekerken, bazıları daha sade, dolgun veya geometrik bir görünüm sergileyerek halı kompozisyonlarında farklı estetik etkiler oluşturmaktadır (Kerimov, 1983, ss. 89–91).

Şekil 3

Buta Çeşitleri

Not. Kerimov (1983)'de yer alan buta motiflerinden esinlenerek yeniden çizilmiştir.

Özellikle figürlü buta örneklerinde motif içerisine insan, kuş veya hayvan figürlerinin yerleştirilmesi, butanın yalnızca bitkisel kökenli bir bezeme öğesi olmadığını, aynı zamanda anlatım gücü yüksek bir kompozisyon unsuruna dönüştüğünü göstermektedir. Bu yönüyle buta motifi, tarihsel süreç içerisinde biçimsel çeşitliliğini korurken, sembolik ve estetik açıdan da zenginleşerek Tebriz halılarının karakteristik tasarım öğelerinden biri hâline gelmiştir (Kerimov, 1983, s. 90).

Kerimov'un biçimsel sınıflandırmasının yanı sıra, Nassiri (2010) buta motifini İran'ın farklı halı dokuma merkezlerinde kazandığı üslup özellikleri bakımından değerlendirmiştir. Tebriz, Kum

(Qom), Kerman, Serabend ve Şirvan gibi merkezlerde görülen buta örnekleri, motifin ortak temel formunu korurken bölgesel estetik anlayışlara bağlı olarak farklı biçim ve bezeme özellikleri kazandığını göstermektedir. Özellikle Tebriz halılarında buta motifi; düzenli kompozisyon anlayışı, ince işçilik ve bitkisel bezemelerle kurduğu uyum sayesinde diğer üretim merkezlerinden ayrılan karakteristik bir görünüm sergilemektedir (Nassiri, 2010, ss. 80–81).

Şekil 4

İran halı dokuma merkezlerine göre Buta (Boteh) motifinin bölgesel tipleri

Nassiri (2010).

Buta motifi, Tebriz halılarında yalnızca tekrarlanan bir bezeme öğesi olarak değil, kompozisyonun temel düzenleyici unsurlarından biri olarak kullanılmaktadır. Motifler çoğunlukla seraser düzen içerisinde belirli bir ritim ve yön birliği gözetilerek yerleştirilmiş; bitkisel bezemeler, kıvrımlı dallar ve çiçek motifleriyle desteklenerek dengeli bir kompozisyon oluşturulmuştur. İnce konturlar, zengin iç dolgu bezemeleri ve simetrik yerleşim anlayışı, Tebriz halılarının tasarım disiplinini ve atölye geleneğine dayalı estetik yaklaşımını yansıtan başlıca özellikler arasında yer almaktadır (Nassiri, 2010, ss. 80–81).

Şekil 5

Tebriz grubu Buta motifli halı

Aschenbrenner (1996, s.79).

Literatürde yer alan değerlendirmeler, buta motifinin tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda biçimsel ve sembolik açıdan çeşitlenerek her dokuma merkezinde kendine özgü bir karakter kazandığını göstermektedir. Ancak bu çeşitliliğin Tebriz halılarındaki yansımalarını daha ayrıntılı ortaya koyabilmek için motifin müze koleksiyonlarında yer alan özgün örnekler üzerinden değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda bulunan Tebriz grubu halılar, buta motifinin kompozisyon içindeki kullanım biçimleri, biçimsel özellikleri ve tasarım anlayışı açısından incelenmiştir.

AZERBAYCAN MİLLİ HALI MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ TEBRİZ GRUBU HALILARDA BUTA MOTİFİNİN KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ

Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda yer alan Tebriz grubu halılar, buta motifinin farklı kompozisyon düzenleri ve tasarım anlayışları içerisinde uygulanışını ortaya koyan önemli örnekler arasında yer almaktadır. Koleksiyonda bulunan eserler, motifin yalnızca biçimsel çeşitliliğini değil; zemin, bordür ve yardımcı bezeme alanlarındaki kullanım biçimlerini, kompozisyon içerisindeki

konumunu ve diğer bezeme unsurlarıyla kurduğu ilişkiyi değerlendirme olanağı sunmaktadır. Bu bölümde, seçilen Tebriz grubu halılar buta motifinin kompozisyon içindeki düzeni, biçimsel özellikleri ve tasarım anlayışı bakımından incelenerek karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Serabi-Butalı Halı

Şekil 6

Serabi-Butalı Halı (görsel)

Azerbaycan Milli Halı Müzesi

Halı Grubu: Tebriz

Tarihlendirme: Hicri 1333-1912

Malzeme: Çözgü ve Atkı Pamuk, hav yün

Dokuma Tekniği: Türk (Gördes) düğümü

Envanter No:6035

Müze incelemeleri sırasında dikkat çeken bu örnekte, buta motifi halının ana kompozisyonunu oluşturan unsur olarak değil, mevcut kompozisyonu destekleyen ikincil bir bezeme öğesi olarak kullanılmıştır. Bu durum, buta motifinin her zaman yüzeyin tamamını belirleyen bir düzen içerisinde yer almadığını; bazı örneklerde ise merkezî kompozisyonu tamamlayan ve görsel bütünlüğü güçlendiren bir unsur olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Bu örnek, buta motifinin Tebriz halılarında tek tip bir kullanım anlayışına sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Serabi-Butalı Halı'da motifin kompozisyon içerisindeki ikincil konumu, Tebriz dokuma geleneğinde butanın yalnızca yüzeyi dolduran bir bezeme unsuru değil, tasarımın bütünlüğünü destekleyen esnek bir kompozisyon öğesi olarak da değerlendirildiğini göstermektedir.

Leçek-Turunc Kompozisyonlu Butalı Halı

Şekil 7

Leçek-Turunc kompozisyonlu halı (görsel)

Azerbaycan Milli Halı Müzesi, çevrimiçi koleksiyon (2026).

Halı Grubu: Tebriz

Sanatçı: Kamil Aliyev

Tarihlendirme: 1987

Malzeme: Çözgü ve atkı pamuk, hav yün

Dokuma Tekniği: Türk (Gördes) Düğümü

Ölçüler: 167X241 cm

Envanter No: 7490

Halı, merkezde yer alan büyük madalyon ve dört köşede aynı kompozisyon karakterini sürdüren leçek düzenlemeleriyle klasik Leçek-Turunç şemasını yansıtmaktadır. Kompozisyonun odak noktasını oluşturan merkez madalyon, leçeklerle birlikte bütüncül bir tasarım anlayışı sergilerken; buta motifi yalnızca zemin şeritlerinde değil, madalyon, leçek ve bordür kompozisyonlarında da tekrarlanarak halının tüm yüzeyinde ortak bir bezeme dili oluşturmaktadır. Böylece buta motifi, kompozisyonun yalnızca belirli bir bölümünde değil, farklı tasarım alanları arasında görsel ilişki kuran bütünleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zeminde birbirine paralel uzanan dikey şeritler içerisinde sıralanan küçük butalar ve bitkisel bezemeler, yüzeyde görsel süreklilik sağlayarak kompozisyonun dengeli biçimde algılanmasına katkıda bulunmaktadır. Bordürlerde yinelenen buta düzenlemeleri ise merkez kompozisyonla uyum içerisinde ilerleyerek tasarımın bütünlüğünü pekiştirmektedir. Renk düzeninde hâkim olan kırmızı, hardal sarısı, lacivert, açık mavi ve yeşil tonlarının dengeli birlikteliği, buta motiflerinin belirginliğini artırırken halıya canlı ve zengin bir görsel etki kazandırmaktadır.

Khoncalı Butalı Halı

Şekil 8

Khoncalı Butalı Halı (görsel)

Azerbaycan Milli Halı Müzesi, çevrimiçi koleksiyon (2026).

Halı Grubu: Tebriz

Sanatçı: Kamil Aliyev

Tarihlendirme: 1986

Malzeme: Çözgü ve atkı pamuk, hav yün

Dokuma Tekniği: Türk (Gördes) Düğümü

Ölçüler: 102X134 cm

Envanter No: 6921

Khoncalı Buta, adını Azerbaycan kültüründe süslenmiş sunu tepsisi anlamına gelen “khonca” kelimesinden almaktadır. Halıda buta motiflerinin merkezde yer alan madalyon etrafında simetrik ve düzenli bir biçimde kurgulanması, xonça kompozisyonunu çağrıştırdığı için bu adla anılmaktadır.

Bu halı, merkezde yer alan dairesel madalyon çevresinde gelişen dengeli kompozisyon anlayışıyla dikkat çekmektedir. Kompozisyonun temelini oluşturan buta motifleri yalnızca merkez madalyonunu çevreleyen düzen içerisinde değil, zemin ve bordür kompozisyonlarında da yoğun biçimde kullanılarak halının bütününde ortak bir tasarım dili oluşturmaktadır. Madalyon çevresindeki iri butalar, yaprak, penç, hatâyî ve kıvrımlı bitkisel dallarla bütünleştirilmiş; zemin üzerinde daha küçük ölçekte yinelenen butalar ise düzenli tekrarlarıyla kompozisyonun görsel sürekliliğini desteklemiştir. Bu yönüyle buta motifi, halının farklı bölümlerini birbirine bağlayan temel bezeme unsuru olarak öne çıkmaktadır.

Halıda dikkat çeken bir diğer özellik, buta motiflerinin sırt sırta yerleştirilerek tek bir buta formundan çok açılmakta olan bir goncanın yapraklarını andıran bütüncül bir görünüm oluşturmasıdır. Aynı anlayış bordür kompozisyonunda da sürdürülmüş; yaprak karakterli butalar kıvrımlı bitkisel dallarla birbirine bağlanarak kesintisiz bir bezeme kuşağı meydana getirmiştir. Renk düzeninde hardal sarısı, koyu kırmızı, lacivert, kahverengi, açık yeşil ve açık mavi tonlarının dengeli birlikteliği, motiflerin belirginliğini artırırken kompozisyona zengin ve canlı bir görsel etki kazandırmaktadır.

Butalı Halı

Şekil 9

Butalı Halı (görsel)

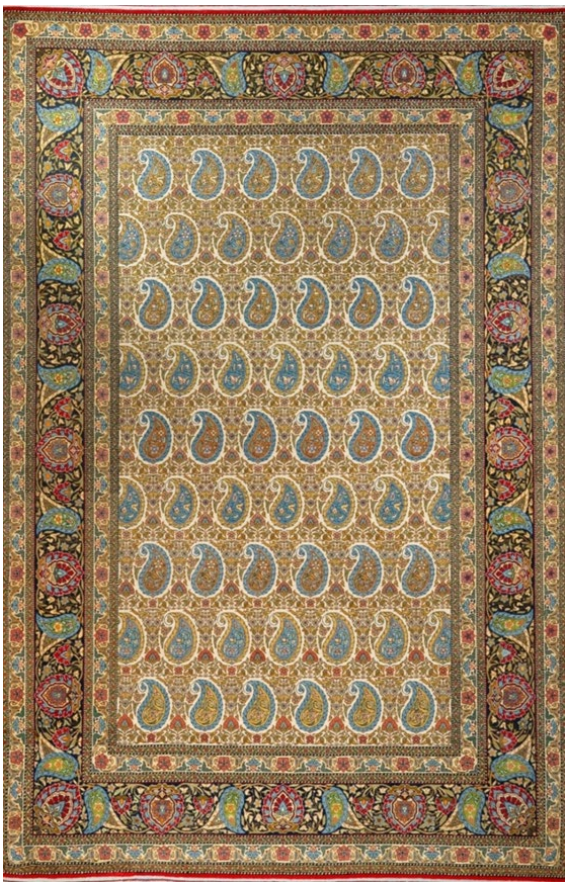

Azerbaycan Milli Halı Müzesi, çevrimiçi koleksiyon (2026).

Halı Grubu: Tebriz

Sanatçı: Kamil Aliyev

Tarihlendirme: 1980

Malzeme: Çözgü ve atkı pamuk, Hav yün

Dokuma Tekniği: Türk (Gördes) Düğümü

Ölçüler: 188X275 cm

Envanter No: 5221

Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda yer alan ve Kamil Aliyev tarafından tasarlanan Butalı adlı halı, Azerbaycan halı sanatında buta motifinin kompozisyonun temel tasarım öğesi olarak ele alındığı seçkin örneklerden biridir. Halının kompozisyonu, açık renkli zemin üzerine düzenli sıralar hâlinde yerleştirilen buta motiflerinden oluşmaktadır. Aynı yöne yönelen ve belirli aralıklarla yinelenen butalar, yüzey boyunca kesintisiz bir düzen oluşturarak seraser kompozisyon anlayışını yansıtmaktadır. Motifler arasında yer alan ince bitkisel bezemeler ise butalar arasındaki boşlukları doldurarak yüzeyde görsel sürekliliği desteklemekte ve kompozisyona zengin bir bezeme karakteri kazandırmaktadır.

Buta motifi yalnızca zemin kompozisyonunda değil, ana ve dar bordürlerde de farklı ölçek ve biçimlerde kullanılmıştır. Ana bordürde iri ölçekte tasarlanan butalar, Şah Abbasî karakterli çiçekler ve kıvrımlı bitkisel dallarla birlikte düzenlenirken; dar bordürlerde daha küçük ölçekte yinelenen butalar kompozisyonun bütünlüğünü desteklemektedir. Böylece motif, halının merkezinden bordürlerine kadar tüm yüzeye yayılarak tasarımın belirleyici unsuru hâline gelmektedir.

Renk düzeninde krem ve açık bej tonlarının oluşturduğu aydınlık zemin üzerinde açık mavi ve altın sarısı tonlarındaki butalar ön plana çıkmaktadır. Bordürlerde kullanılan lacivert, kırmızı, turuncu ve yeşil tonları ise kompozisyona güçlü bir çerçeve etkisi kazandırmaktadır. Renk paletindeki bu canlı ve dengeli yaklaşımın, Kamil Aliyev'in eserlerinde sıkça rastlanan estetik anlayışla benzerlik gösterdiği ve sanatçının karakteristik üslubunu yansıtan örneklerden biri olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Torunlarla Buta Halısı

Şekil 10

Torunlarla Buta halısı (görsel)

Azerbaycan Milli Halı Müzesi, çevrimiçi koleksiyon (2026).

Halı Grubu: Tebriz

Sanatçı: Latif Kerimov

Tarihlendirme: 2000

Malzeme: Çözgü ve Atkı pamuk, hav yün

Dokuma Tekniği: Türk (Gördes) Düğümü

Ölçüler: 122X200 cm

Envanter No: 8911

Latif Kerimov tarafından tasarlanan ve Tebriz halıcılık geleneğini yansıtan “Torunlarla Buta” adlı halı, buta motifine sembolik bir anlam kazandıran özgün kompozisyonlardan biridir. Mihraplı düzen anlayışıyla tasarlanan eserde, kompozisyonun merkezinde yer alan büyük butaların içinden giderek küçülen yeni butaların gelişmesi, motifin çoğalma, süreklilik ve kuşaktan kuşağa aktarım düşüncesini simgesel bir anlatımla ifade etmektedir. İç içe gelişen bu düzenleme, aynı kökten filizlenen yeni yaşamları ve nesiller arasındaki devamlılığı çağrıştırmakta; halının adı ile kompozisyonu arasında güçlü bir anlam ilişkisi kurmaktadır.

Kompozisyonun odak noktasını oluşturan büyük butalar, iç yüzeylerinde şeritler hâlinde düzenlenmiş bezemeler ve bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Butaların çevresinde yer alan küçük yaprak ve bitkisel bezemeler, ana motiflerle bütünleşerek kompozisyonun görsel akışını desteklemektedir. Mihrap düzeni içerisinde karşılıklı yerleştirilen büyük butalar, merkezde güçlü bir denge oluştururken, iç içe gelişen motif anlayışı esere dinamik bir görünüm kazandırmaktadır.

Renk düzeninde ana zeminde kullanılan koyu mavi tonları, merkezde yer alan büyük butaları belirgin hâle getirirken; kırmızı renkli ana bordür kompozisyona güçlü bir çerçeve etkisi kazandırmaktadır. En dış bordürde tercih edilen sarı ve altın tonları ise kompozisyona sıcaklık ve parlaklık katmaktadır. Koyu ve sıcak renklerin dengeli birlikteliği, motiflerin etkisini güçlendirirken eserin sembolik anlatımını da ön plana çıkarmaktadır. Bu yönüyle halı, buta motifinin yalnızca dekoratif bir bezeme unsuru değil, aynı zamanda yaşamın devamlılığı ve kuşaklar arasındaki bağı simgeleyen anlam yüklü bir tasarım öğesi olarak ele alındığını göstermektedir.

BULGULAR

Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda incelenen Tebriz grubu halılar, buta motifinin kompozisyon içerisindeki kullanım biçimi ve tasarım anlayışı bakımından önemli bulgular ortaya koymaktadır. İncelenen örneklerde buta motifinin yalnızca dekoratif bir bezeme unsuru olmadığı; kompozisyonun kuruluşunu yönlendiren ve görsel bütünlüğü sağlayan temel tasarım öğelerinden biri olduğu belirlenmiştir.

Eserler birlikte değerlendirildiğinde, buta motifinin farklı kompozisyon düzenleri içerisinde çeşitli işlevler üstlendiği görülmektedir. Bazı halılarda seraser düzen anlayışıyla zemini bütünüyle kaplayan ana motif olarak kullanılırken, bazı örneklerde madalyon, leçek, mihrap ve bordür kompozisyonlarını destekleyen tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, motifin Tebriz halılarında tek bir kullanım anlayışıyla sınırlı olmadığını ve farklı tasarım kurgularına uyarlanabildiğini göstermektedir.

Biçimsel açıdan incelendiğinde, buta motiflerinin farklı boyut ve formlarda uygulandığı, iç yüzeylerinin ise çoğunlukla hatâyî, penç, yaprak ve kıvrımlı dal motifleriyle zenginleştirildiği tespit edilmiştir. Motifler, simetrik yerleşimleri ve ritmik tekrarlarıyla kompozisyonun sürekliliğini desteklerken, farklı ölçeklerde kullanımları yüzeye hareket kazandırmaktadır.

Renk kullanımı da buta motifinin etkisini güçlendiren önemli unsurlardan biridir. Kırmızı, lacivert, hardal sarısı, açık mavi, yeşil ve krem tonlarının dengeli birlikteliği, motiflerin belirginliğini artırırken Tebriz halılarının karakteristik renk anlayışını da yansıtmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, incelenen örnekler buta motifinin Tebriz halılarında yalnızca geleneksel bir bezeme unsuru değil, aynı zamanda estetik dengeyi sağlayan, kompozisyonu bütünleştiren ve bazı örneklerde sembolik anlamlar taşıyan temel tasarım öğelerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda yer alan Tebriz grubu halılar, buta motifinin kökeni, çeşitleri, sembolik anlamları ve kompozisyon içerisindeki kullanım biçimleri bakımından incelenmiştir. Elde edilen bulgular, buta motifinin Tebriz halılarında yalnızca geleneksel bir bezeme unsuru olarak değil, kompozisyonun kuruluşunda belirleyici rol üstlenen temel tasarım öğelerinden biri olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

İncelenen örneklerde buta motifinin farklı kompozisyon anlayışlarına uyarlanarak zemin, madalyon, bordür ve yardımcı bezeme alanlarında çeşitli biçimlerde kullanıldığı belirlenmiştir. Bazı halılarda kompozisyonun ana unsurunu oluştururken, bazı örneklerde diğer bezeme öğeleriyle birlikte bütüncül bir düzenin parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu çeşitlilik, Tebriz halıcılık geleneğinin tasarım anlayışındaki zenginliği ve motifin farklı estetik yaklaşımlarla yeniden yorumlanabildiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada incelenen eserler, buta motifinin biçimsel özelliklerini korurken farklı sanatçılar tarafından özgün kompozisyon anlayışları doğrultusunda yeniden yorumlandığını göstermektedir. Özellikle Kamil Aliyev ve Latif Kerimov'a ait tasarımlarda, motifin geleneksel yapısının çağdaş tasarım anlayışıyla bütünleştirildiği; estetik ve sembolik değerinin korunarak farklı kompozisyon düzenleri içerisinde sürdürüldüğü görülmektedir.

Sonuç olarak Azerbaycan Milli Halı Müzesi koleksiyonunda yer alan Tebriz grubu halılar, buta motifinin tarihsel sürekliliğini, biçimsel çeşitliliğini ve kültürel anlam katmanlarını yansıtan önemli örnekler arasında yer almaktadır. Çalışmanın, Tebriz halılarında buta motifine ilişkin mevcut literatüre katkı sağlamasının yanı sıra, motifin kompozisyon içerisindeki kullanım biçimlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine yönelik yapılacak yeni araştırmalara da kaynak oluşturacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aschenbrenner, E. (1996). Persian rugs and carpets (2nd ed.). Farhang-Sara (Yassavoli).

Azerbaycan Milli Halı Müzesi. (2022). Azerbaycan Milli Halı Müzesi. Azerbaycan Milli Halı Müzesi.

Ghazizadeh-Tehrani, P. (1979). Persian rugs: Analysis of selected designs (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Oklahoma State University.

Karaçay, Ç. (2022). Boteh motifinin kökenine kısa bir bakış ve Anadolu Türk halı sanatında Boteh tasvirleri. Art-e Sanat Dergisi, 15(29), 128-148.

Kerimov, L. (1983). Azerbaycan halıları (Cilt 2). Gənclik.

Nassiri, M. J. (2010). The Persian carpet (Bilingual Persian-English ed.). Mirdashti Publication.